

Recensies

Een droom van een ontmoeting

Niels Helsloot

Recensie van: Paul-Laurent Assoun, *Freud et Wittgenstein*. Presses Universitaires de France, Parijs 1988 (234 pp., f. 60,-).

Wittgenstein was gegrepen door Freuds droomanalyses, maar hij hield Freud tegelijk op afstand. De "mythologieën" waartoe Freuds analyses aanleiding geven fascineerden hem, maar hij voelde zich tegelijk bedreigd door de absoluteheid van diens conclusies. Pas na de dood van zijn ruim dertig jaar oudere Weense stadsgenoot kwam Wittgenstein met kritiek. (1) Assoun wil Freud daar - vijftig jaar na dato - alsnog op laten reageren, wat tot een spannend, maar helaas opnieuw kortgesloten treffen leidt. De weer tot leven gebrachte Freud reageert niet echt op Assouns krachtige herhaling van Wittgensteins afwijzing van analytische zekerheden. De boeiende ontmoeting die had kunnen plaatsvinden, blijft een mooie droom.

Ik zal het speelveld van Assouns droom eerst nader invullen, om vervolgens aan te geven waarom de ontmoeting die hij ensceneert, een droom blijft. Assoun geeft Wittgensteins redenen om Freuds conclusies af te wijzen op een duidelijke manier weer:

1. Droom-analyses kunnen overtuigend zijn, zonder dat dat iets zegt over hun waarheid. *Als de geanalyseerde met*

de conclusies instemt, dan is dat onder invloed van de analyticus. Deze stelt vast of de dialoog tot "echt" contact met het onbewuste heeft geleid. Als hij de geanalyseerde vervolgens kan overhalen om zichzelf als onbewuste auteur van het "orakel"-verhaal van de droom te zien, dan toont dat volgens Wittgenstein nog geen verdrongen psychische oorzaak aan. Het laat hooguit zien hoe *verleidelijk* de analytische interpretatie is.

2. Wittgenstein vindt bovendien dat zulk geïnterpreteer, hoe verleidelijk ook, het belangrijkste uit beeld laat verdwijnen. *Door "verborgen" droom-inhouden te vertalen in "ware" verklaringen, wordt het plezier in de droom zelf afgekapt*. Dat je door na een droom verder te associëren onofficiële verlangens kunt blootleggen, lost het raadsel niet op. De dromende en de napratende persoon bereiken elkaar niet; ze spelen een ander spel. (Voor Freud is de droom een puzzel die moet passen: de ontbrekende stukjes worden aangevuld, totdat de droom in een nieuwe identiteit is ingepast, en het spel uit is. Wittgenstein gaat het om het dromen zelf: je kunt niet uit de puzzel breken om de betekenis ervan te vatten.)

3. Samen leidt dit tot een derde punt. De geanalyseerde kent niets onbewusts; daarom kun je volgens Wittgenstein niet van háár of zijn onbewuste spreken, net zo min als van "onbewuste kiespijn". Freud onttrekt zich volgens hem aan het gangbare taalspel als hij denkt dat hij met zulk jargon iets verklaart (of ontdekt). *Analyseren als spel verklaart niets, maar creëert een nieuwe manier van kijken*. Door de analyse kun je jezelf als tragische held gaan zien, als Oedipus, als subject van een mythe. Zo'n zelfbeeld kan heel verleidelijk zijn, maar legt geen "onbewuste waarheid" bloot.

In de eerste plaats vormt de instemming van de geanalyseerde volgens Wittgenstein dus geen bewijs voor een analytische interpretatie; ten tweede kappen Freuds interpretaties volgens hem het verlangensspel af; en ten derde wijst

1 Bijv. 'Over Freud' [gesprekken met Rush Rhees tussen 1942 en 1946] in: *Colleges*. Boom, pp. 114-131.

hij Freuds pretentie iets te verklaren af. Assoun geeft deze kritiek van Wittgenstein overtuigend weer. Hij laat zien dat Wittgenstein de psychoanalyse wel degelijk kan waarderen als een nieuwe mythologie. Dat ze moeilijk te weerleggen valt, maakt de psychoanalyse niet tot mythe in de zin van verwerpelijke pseudo-wetenschap (Popper), maar tot een overtuigende wetenschap, zoals elke wetenschap waarin je gelooft. Wat Wittgenstein verwerpt is - zoals Assoun laat zien - zeker niet de "speelse" poging om met mooie verhalen te overtuigen, maar de poging het spel af te sluiten met een laatste mythe.

Assouns behandeling van Wittgenstein onthult het terrein, waarop Freud de ontmoeting zou moeten aangaan, met een reeks vrij scherpe tegenstellingen. Waar Freud meerduidige taal "overtuigend" interpreteert om antwoorden en oplossingen te vinden, zwijgt Wittgenstein, omdat hij er niet in slaagt gepaste vragen te stellen. Maar bij de door Freud ingebrachte eenduidigheid zijn zijn vragen des te scherper. Terwijl Freud probeert het spel van de taal of droom als een eigen spel te laten aanvaarden, ook al "speelt" het rond de (verdrongen) Ander, ziet Wittgenstein de Ander als effect van het spel, niet als "onbewust" deel van jezelf. Voor Freud stelt de Ander (de morele Vader) de "wet" - als ironische vanzelfsprekendheid. Voor Wittgenstein is zo'n "regel" nooit van iemand (van de Vader noch van jezelf): je kunt ermee spelen! Zo bots je steeds op grenzen, tenzij je "antwoorden" aanvaardt. Hoewel Assoun Freud het geloof in vooruitgang naar ware antwoorden loslaat, blijft hij de illusie geven dat er antwoorden zijn. Wittgenstein doet dat niet: hij speelt het spel met illusies om zich los te maken. Deze tegengestelde houdingen doen een spannende confrontatie verwachten - of is het misschien al bij voorbaat onduidelijk waar de twee elkaar ooit zouden kunnen ontmoeten?

Assoun kiest uitdrukkelijk partij voor Freud, die hij echter alleen maar lijkt te kunnen rehabiliteren door Wittgenstein te vergeten. Hoewel hij Wittgensteins bezwaren krachtig en sympathiserend weergeeft, probeert hij Freud een antwoord te ontlokken dat Wittgensteins gevraag tot zwijgen brengt. Maar dat werkt juist averechts omdat het Freud weer tot eenduidige antwoorden dwingt. Weliswaar nuanceert Assoun Freuds positie door erop te wijzen dat het onbewuste niet eenduidig is: analyse-uitkomsten zijn bij Freud (*re*)constructies op grond van meerduidige symptomen. Zelfs instemming kan soms juist een aanwijzing zijn dat er meer aan de hand is. Maar mij lijkt dat de interpretaties met dit alles niet minder op eenduidigheid gericht zijn. Weliswaar weersprekt Assoun niet dat psychoanalyse een spel en een mythologie is; op dit punt incasseert hij Wittgensteins kritiek - maar niet op een speelse manier. Ook Freud spreekt sceptische patiënten niet tegen, maar dat slechts om hun weerstand niet te vergroten! Door mee te gaan in deze aanpak maakt Assoun Freud onkwetsbaar voor Wittgensteins kritiek. Maar die blijft daardoor dan ook feitelijk onweersproken!

1. Om Freud in bescherming te kunnen nemen, neigt Assoun er soms toe Wittgensteins kritiek verdacht te maken. Door het raadsel gewoon te aanvaarden, en verder rationeel te blijven, zou Wittgenstein de "andere" logica van het onbewuste miskennen - maar laat hij dan niet steeds zien hoe dit "andere" in elke rationaliteit doorspeelt? Wittgenstein zou geen hoop op vervulling van het verlangen koesteren, waardoor hem zou ontgaan dat het verlangen teleurstellingen en conflicten oproept die maken dat je de waarheid over jezelf niet (of hooguit via de Ander) kunt zien - maar is het verlangen bij hem dan niet voortdurend heviger dan de waarheden van zowel het zelf als de Ander? Het lijkt of Assoun Wittgenstein met alle geweld van een "laatste"

waarheid wil overtuigen. (Bijvoorbeeld pp. 42, 77-8, 81, 110) Maar daarmee stelt hij zich direct bloot aan *Wittgensteins eerste kritiekpunt*, dat hij wel zelf duidelijk aan de orde had gesteld, maar dat hij lijkt te vergeten op het moment dat Freud ter sprake komt: zelfs zijn overtuigende nuancerings van Freud bewijst nog niet dat je een onbewuste aan *moet* nemen. (De mogelijkheid te verlangen zonder dat daar een benoembare onderliggende logica aan ten grondslag ligt, is daarmee nog niet uitgesloten.) Overtuigingskracht maakt een waarheid niet onontkoombaar.

2. Vanuit Wittgensteins perspectief zijn waarheden alleen binnen een specifiek taalspel te onderscheiden van dromen. Dat maakt het enigszins merkwaardig om je af te vragen of er voor Assoun echt een "ontmoeting" tussen Freud en Wittgenstein heeft plaatsgevonden, of dat dat alleen maar zo lijkt in het verhaal dat hij vertelt over iets wat hij gedroomd heeft. Wittgensteins reactie (2): "Wat is de zin van deze vraag? - En wat het belang?! Vragen we ons dat iedere keer af als iemand ons zijn droom vertelt? En zo niet, - komt dat dan omdat we er zeker van zijn dat zijn geheugen hem niet heeft bedrogen?" Assoun (p. 109) ziet deze vragen echter als het begin van een antwoord: het probleem is "het criterium aan de hand waarvan de geïnteresseerde kan bepalen of de droom juist is naverteld". Maar *Wittgensteins tweede kritiekpunt* maakt het willen geven van zulke antwoorden al tot spelbrekerij. Wittgenstein lost "oplossingen" op in spel, niet omgekeerd. Dat maakt Assouns interpretatie zeer twijfelachtig. Zijn hele probleem (echt gedroomd of alleen maar "na"-verteld) doet er niet toe zolang je meegaat in het spel. Doordat Assoun dat niet doet, vindt de ontmoeting die hij arrangeert, niet plaats - hoe helder hij het ook gedroomd heeft. Hij beëindigt het gepuzzel

2 *Filosofische onderzoekingen*. Boom, p. 247 (dl. II; VII).

door buiten het spel, waarin hij over zijn droom vertelt, "criteria" voor echtheid te willen vinden. Als hij wakker wordt, staat hij daardoor weer in het vooroorlogse Wenen, waar de kans op een ontmoeting wordt gemist.

3. Uiteindelijk ziet Assoun (p. 226) als Wittgensteins enige reden voor deze "ontmoeting" een even zinloze als ongeheelijke drift om tegen de grenzen van de taal (de Ander, Freud) aan te rennen. De ontmoeting dient volgens hem puur om afstand te nemen. Maar hier vergeet Assoun dat het niet Wittgensteins ontmoeting is, maar de zijne. Wittgenstein was geobsedeerd door Freud, maar pretendeerde geen ontmoeting. Assouns "verklaring" vormt hooguit een bijdrage aan een nieuw taalspel (*Wittgensteins derde punt*), dat iets aan nieuwigheid inboet voor zover het op dat van Freud lijkt. Het verlangen naar een onmogelijke ontmoeting hoeft niet vertaald te worden in echte waarnemingen of onuitgesproken driften, om een ander taalspel te kunnen spelen. Zo'n spel is mogelijk op de grens van de officiële taal, op de grens van teksten uit Wenen en elders. Op zulke grenzen loop je volgens Wittgenstein vast, totdat je ermee kunt spelen, en er vragen over kunt stellen. Assouns gedroomde ontsnapping aan de geschiedenis is hevig, maar hij zit vast aan de illusie van een echte ontmoeting. Dat die onmogelijk is geworden, biedt hem geen nieuwe speelruimte, doordat hij Freud een al te onbuigzame identiteit aanmeet. Maar de oude Freud kan nooit meer "echt" op Wittgenstein reageren nu er alleen nog een ongefundeerd spel over is, dat antwoorden tot illusie maakt. Dat maakt dromen als die van Assoun echter des te spannender - tenzij je wakker wordt in een archaïsche wereld waarin spel niet mogelijk is omdat de ontmoeting nog echt kan plaatsvinden. Dan wordt het tijd om nog een keer wakker te worden, voor een discussie zonder autoriteiten, zonder criteria en zonder laatste waarheden.